

Olasz–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században

Szerkesztette Dóbék Ágnes

Reciti konferenciakötetek (ReKonf) 14.

Budapest: Reciti Kiadó, 2022, 384 l.

MÁTYUS Norbert

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK Klasszikus és Újlatin Nyelvek Intézete Olasz Tanszék,
tanszékvezető egyetemi docens

ORCID: 0000-0001-6015-9847

Az itt ismertetendő kötet a 2022 februárjában ugyanebben a tárgykörben lezajlott kétnapos konferencia szerkesztett anyagát közli. A konferencia és a megjelent tanulmánykötet címei majdnem pontosan egyeznek. Egyetlen aprócska különbség van: míg a konferencia csak a 18. századi olasz–magyar kapcsolatok vizsgálatát ígérte, a kötet egy évszázaddal bővíti a kapcsolattörténeti kutatások lehetséges témáit: a 19. század is a vizsgálódások tárgya lesz. Nem arról van azonban szó, hogy a szóbeli előadások után (és esetleg azok ihlető hatására) olyan új anyagok érkeztek a szervezők postafiókjaiba, amelyek a cím- és témamódosítást indokolták volna. A kiadott kötet nagyjából – az ilyenkor szokásos és természetes lemorzsolódástól és a szövegeken végzett kiegészítéstől eltekintve – a valóban elhangzott előadások írásos változatát közli. Vagyis a konferencia szervezői – a BTK ITI 18. századi osztályának munkatársai – meghirdettek egy tudományos tanácskozást a 18. századi olasz–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokról, de a szóbeli előadások és a beérkezett anyagok alapján új, kicsit bővebb tematikát fedő címet választottak a kötetnek. Ezt az apró módosítást szimbolikus jelentőségűnek látom, ami az egész kötet különlegességére és újszerűségére képes rámutatni.

De mielőtt ezt a fontos szempontot és számomra felismerést jelentő újdonságot megpróbálom megfogalmazni, lássuk a száraz tényeket: a kötet 21 tanulmányt közöl, hat tematikus egységbe rendezve. A korabeli magyar irodalmi diskurzust megtermékenyítő olasz hatásoknak szentelt hét tanulmányt tartalmaz az első – és egyben legnagyobb – fejezet. Majd az olasz színház és zene magyarországi jelenlétét, valamint a közkultúra szintjét is elérő itáliai hatásokat vizsgálja két-két dolgozat. Külön fejezetet kap négy itáliai – nagyon eltérő okokból született és eredményeikben is egészen széttartó – utazásleírás, amelyek egymás mellett olvasva éppen különbözőségük okán lesznek igazán érdekesek. A hasonló nagylátószögű olasz–magyar kapcsolattörténeti tanulmánykötetek kötelező fejezete a magyar egyházi, főként főpapi kultúrát elérő itáliai hatások vizsgálata: itt két dolgozatot olvashatunk a témában. Zárásul pedig három tanulmány enged betekintést a korabeli magyar főúri udvarok és az erdélyi szász polgárság könyvtárainak olasz nyelvű és itáliai vonatkozású egykori állománya kutatásába.

Ami az időhatárokat illeti, az 1700-as évek derekáról indulunk: 1747 két jelentős eseményével indítja a Zichy család zenei mecenatúráját bemutató tanulmányát Tóth Emese Gyöngyvér; 1758-ban jelent meg Kaprinai Istvánnak az a hitszónoklattana, amelynek olasz forrásait és eszmei tájékozódási pontjait meggyőzően azonosítja Száraz Orsolya, valamint ekkorra datálható Zichy Ferenc győri püspök és a római Poloni-klán kapcsolatfelvétele, amely aztán – ahogy Oláh P. Róbert tanulmánya dokumentálja –, érdekes megbízó–ágens viszonyná érik. A záró időszak az 1800-as évek harmadik évtizede: az alacsony származású orvos, Gerics Pál, a keszthelyi Georgikon tanára 1824-ben érkezik nyugat-európai tanulmányútja egyik állomásaként Itáliába, ahogyan erről kéziratos útibeszámolója hírt ad – az utazást és forrásdokumentumát bemutató technológiai-gyakorlati érdekességekben és kultúrtörténeti vonatkozásokban egyaránt gazdag tanulmányt Berecz Ágnes jegyzi.

Bár a fenti pár tanulmány témájának leírásakor csak a kronológiai végpontokat kívántam láttatni, az is világosan felsejlett, hogy milyen rendkívül szerteágazó tematikájú a kötet. Az említett mezőgazdasági-technológiai kérdések, valamint az irodalmi és kultúratudományi problémakörök tárgyalása mellett Török Tamara tollából kiváló tanulmányt olvashatunk például a reneszánsz és a barokk utáni olasz színházépítészet, színpad- és díszlettervezés magyar és közép-európai hatásáról is; vagy – Csörsz Rumen István írásának köszönhetően – arról a drávaszövegi fiatalemberről, Csöbrös Istvánról, akinek mára sajnos (még hozzá nem az évszázadok homályába vesző történelmi viharok során, hanem pár évtizede!) eltűnt (de az 1993-as kiadása alapján rekonstruálható) kéziratos énekeskönyve számos versbe szedett érdekes, sőt meghökkenítő személyes feljegyzést rejt a napóleoni háborúk idejének Észak-Itáliájáról és annak polgáraitól, valamint persze a szerző-kompilátor Csöbrös lelkivilágáról.

Az egyes tanulmányok különböző – önmagukban elmélyülésre és továbbgondolásra méltó – irodalom- és művelődéstörténeti rekonstrukcióit és gondolatfutamait hosszan lehetne itt lajstromozni. De nem érdemes, mert a kötet szerkesztői *Előszava* pontosan és rendkívül informatív módon megteszi ezt. Dóbké Ágnes rövid és kimért, de a lényegre el nem vevő összefoglalókkal vezeti végig az olvasót a kötet tartalmán. A magában a kötetben olvasható regesztaszerű ismeretek nem csupán felmentik a recenzenst a tanulmányok mindegyikére kiterjedő összefoglaló írása alól, hanem egyenesen fölöslegessé is tesznek minden ilyen kísérletet. Ha valaki egy-egy dolgozat alaptételére és legfőbb tudományos hozadékára kíváncsi, elég fellapoznia az előszót.

Ráadásul, ha nem a számos érdekes apró részletre összpontosítunk, hanem a kötet egészét vizsgáljuk, és arra kérdezzük rá, hogy mi az a tematikai, módszertani vagy szemléleti eredmény, amely e tanulmánykötet tudományos nívóját biztosítja, akkor véleményem szerint éppen nem az egyes tanulmányok önmagukban vett hozadékaira kerülne a fókusz, hanem a korabeli olasz–magyar kapcsolatok összképének újszerű megvilágítására. Nem szeretnék félreérthető lenni: természetesen több tanulmány is jelentős új levéltári, kultúrtörténeti és interpretációs eredményekkel szolgál – amelyekről szó is lesz hamarosan –, ám a kötet egésze az egyes írások hozadékain túl is képes újszerű, perspektivikus felismeréseket körvonalazni.

Induljunk ki azon előzetes és tudományos konszenzus övezte állításból, hogy az olasz irodalom és kultúra termékenyítő hatása e korszak magyar irodalmának egyik fontos ismertetőjegye. Ezt a konszenzusos hipotézist erősíti, sőt helyenként új adatokkal gazdagítja a kötet. Rédey-Keresztény János az olasz–magyar kapcsolatok egyik intézményes háttérét biztosító Árkádia Akadémia működését és programját, valamint magyar kapcsolatrendszerét elemzi, fő-

ként Agyich István költészetének vizsgálatával, s közben arra is rámutat, hogy a magyar területeken több fiók-Árkádia működött. Az egyik ilyen – a kalocsai – akadémia Patachich Ádám köré szerveződött, aki 1735-től tanult Rómában a Collegium Germanicum et Hungaricum növendékeként – az ő életpályáját, könyvgyűjteményét és tudományos-művészi munkásságát mutatja be Tóth Tamás dolgozata, természetesen kitérve itáliai kapcsolati hálójára.

A korabeli magyar kultúrában átható itáliai hatást Sárközy Péter tanulmánya Szauder József-re hivatkozva világosan definiálja is, amikor a magyar irodalom történetének „olasz irányáról” ír, s ebbe illeszti Kisfaludy Sándor életművét. Ám amikor Sárközy olaszos irányról ír, akkor valójában néhány kiemelkedő alkotó – Balassi, Zrínyi, valamint az itt tárgyalt korszakban Amadé László, Faludi Ferenc, Kisfaludy és Csokonai – olaszos inspirációjáról van szó, nem pedig intézményes kapcsolatokról. Vagyis itt jórészt a személyes érdeklődés, az egyéni ízlés alapján választott poétikai orientálódás igénye indítja a szerzőket Itália felé. A magyar–olasz irodalom- és kultúrtörténeti intézményes kapcsolatok – ahogyan a fent említett írásokból jól látszik – valójában az egyházi közép-, de inkább felsőréteg római tanulmányaira, a Collegium Germanicum et Hungaricum szellemi kisugárzására és az Árkádia-mozgalom szereplőinek érdeklődésére és kapcsolati hálójára korlátozódnak. Ez persze nem zárja ki, hogy az olaszos irányt képviselő kanonizált alkotók köre és az intézményes kapcsolatok haszonélvezőiként a tanulmányaik folytán olaszossá lett szerzők csoportja metszetet alkosson. Ebben a képzeletbeli metszetben lenne például Faludi Ferenc helye. A kötet tanulmányai mégis inkább azt dokumentálják, hogy a kiemelkedő szerzők olaszos érdeklődése sokszor egyéni útkeresés következménye. Sőt a megszerzett olaszos műveltség autodidakta tanulás eredménye. Nem is lehet másképp, hiszen a feltételek sem adták egy valódi és mély olaszos kultúra elsajátításához. A kötet végén olvasható könyvtártörténeti tanulmányok pontosan dokumentálják, hogy valójában milyen szegényes is volt a korabeli magyar könyvállományban a valódi olasz anyag. Tüskés Anna számos érdekes és új adatot közlő, a Festetics és a Károlyi család könyvtáira koncentrált tanulmányából kiderül, hogy a két arisztokrata család könyvtáraiban az olasz nyelvű könyvek aránya 3,8% és 3,6%. Nem az alacsony számadat lepi meg az olvasót, hiszen természetes a latin, német és francia művek túlsúlya, ráadásul az olaszhoz hasonló arányt mutat a magyar nyelvű szövegek jelenléte is, hanem a szépirodalom alulreprezentáltsága, valamint az a tény, hogy – legalábbis a Károlyi-könyvtár esetében – Tüskés Anna az „inventárium olasz anyagából példány szinten azonosított könyvek egyikében sem” talált használatra utaló jelet (347).

Nehéz lenne tehát a korabeli magyar kultúrát belengő olaszos műveltségről beszélni. Paradoxnak tűnő módon ezt dokumentálja az is, hogy pár kiemelkedő alkotó mégis Itáliát és az olasz irodalmat választja ihletforrásul. Kisfaludy és Csokonai olaszossága éppen orientációjuk kivételessége és egyedisége miatt méltó a figyelemre, és talán éppen azért is alkothattak nagyot, mert poétikai tájékozódásuk eltért az átlagostól. Kisfaludy Sándor francia és olasz útjának naplójegyzeteit elemezve Sárközy Péter rámutat, hogy egyrészt majdhogynem a véletlen ismertette meg Kisfaludyval Petrarca *Daloskönyvét* – magányos óráira társként Paviában egy könyvesboltban megvette –, másrészt pedig éppen ezen ihletforrás megtermékenyítő ereje jelentette az érdeklődésre méltó újdonságot Kisfaludy költészetében. Csokonai hasonlóan különutas italianista érdeklődéséről és olasz nyelvtudásának mélyüléséről is olvashatunk egy tanulmányt a kötetben: Lorenzo La Nave azt dokumentálja, ahogy Csokonai olasz nyelvismerete, fordítói tapasztalata mélyül, s így szövegeinek formai-poétikai hajlékonysága egyre tisztábban érvényesül. Sze-

gedi Eszter dolgozata pedig – aminek fő témája a Tasso *Amintásából* készített Csokonai-fordítás filológiai elemzése – arra mutat rá, hogy miként tanulja meg Csokonai „a magyar nyelvre és irodalmi hagyományra viszonylag nehezen adaptálható költői eszközök alkalmazását” a fordítói munkája során (75). De mind Kisfaludy, mind Csokonai autodidakta olaszos, akiket a véletlen, a körülmények és önnön felfedezőkedvük visz Itália szellemi kincsei felé.

És talán egy olyan korszak is, amely ugyan még születőben van, ám amelynek a kötet már egyértelműen dokumentálja a jelenlétét. Sőt, Granasztói Olga világosan megfogalmazza, miről van szó: „arról, hogy a magyar, udvari főnemesség köreiben kétségtelenül létező olaszos orientáció átalakulást mutat”, amennyiben a Habsburg területeken élő társadalmi elit kapcsolatrendszerének megerősödése figyelhető meg (313). A magyar, osztrák és észak-olasz főnemesség kulturális orientációja azonban része egyfajta összeurópai olaszos érdeklődésnek, amely az elit magasságából nagyon gyorsan leszivárog az átalakuló és demokratizálódó irodalom és kultúra születőben lévő intézményeihez. A közelmúltban jelent meg – Will Bowers tollából – a *The Italian Idea* című monográfia, amely a 19. század első negyedében vizsgálja az olasz hatást az angol irodalomban, és arra az eredményre jut, hogy az itáliai kultúra soha nem adott olyan jelentős impulzusokat az angol irodalomnak, mint éppen ebben az időszakban. A recepció alapvetően kétfrontos: egyrészt az angol szerzőkre gyakorolnak elementáris hatást a klasszikus olasz szövegek – főleg Dante –, másrészt az Angliába menekülő vagy ott időző olasz értelmiségiek „hozzák be” kulturális termékeiket. Német területeken és Bécsben – a meneküléstől persze eltekintve – hasonló folyamatoknak lehetünk tanúi.

A mi kötetünk éppen azt a pillanatot éri tetten, amikor még Magyarországon nem ez a helyzet, mert még minden olasz kultúrtermék német közvetítéssel érkezik, de már látszik, hogy hamarosan kiépülnek majd a közvetlen csatornák is. Az erdélyi szászok olasz könyveit vizsgáló Verók Attila itt egy igen jelentőségteljes adattal szolgál: „az eddig rekonstruált szász magán- és intézményi könyvtárak állományából mostanáig egyetlen olyan nyomtatvány sem került elő, amelyben a vásárlás helyeként bármilyen itáliai helynév lenne feltüntetve” (309), ezért ír aztán „szekunder” recepcióról. Ez azonban nem csak a könyvekre igaz, hanem a születő művekre is. Sokáig – egészen mostanáig – azt lehetett gondolni, hogy Kazinczy *Orpheusában* közölt olaszból készült fordítások már az említett összeurópai olaszos lelkesedésnek a gyümölcsei. Ez persze igaz, de Fülöp Dorottya írása bizonyítja, hogy itt még „szekunder”, pontosabban német nyelvi közvetítéssel érkező lelkesedésről van szó. Fülöp ugyanis meggyőző módon azonosítja azt a német–olasz kétnyelvű versantológiát, amelyből az „*Orpheus* olasz anyagának nyolcvan százalékat” merítette a fordító, Ivánkay Vitéz Imre (90). Nem az olasz irodalom átfogó ismerete alapján jól kiválogatott néhány jelentőségteljes alkotás tudatos magyar recepciójáról, hanem egyetlen olasz könyv ismeretéről és annak németből történő – az olaszt nem is mindig értő – átültetéséről beszélhetünk. De fontos, hogy már ott az igény nem csupán arra, hogy olasz szerzők szövege is megjelenjen a magyar olvasók számára, hanem arra is, hogy a fordítás kétnyelvű kiadvány alapján készüljön. Hasonló jelenségre példa a kötet szerkesztő Dóbék Ágnes tanulmánya is. Ebben Döbrentei Gábor Dante-fordításának előzményeiről és munkálatairól, valamint kutatástörténetéről olvashatunk, és az írás arra is kiváló példa, hogy miért kell újra és újra elővenni a forrásokat, és hogy miért oly fontos a pontos és szakszerű forrásközlés. Döbrentei Dante-fordítását eddig is jól ismerte a kutatás. Szauder József felfedezte és ismertette a kéziratot, néhány szemelvény közlésével, valamint nagyívű fordítás- és értelmezéstörténeti tanulmányában kontextuali-

zálta azt. Ahogyan Kazinczy *Orpheus*ának olasz fordításai esetében, itt is azt gondolhattuk, hogy a nyugat-európai Dante-kultusz kialakulásával egyidőben nálunk is megindul a fordítások sora. Csakhogy Dóbék Ágnes a pályarajz után teljes terjedelmében, sőt a szerzői jegyzetekkel közli Döbrentei fordítását, és ekkor hirtelen a király meztelen lesz. Mert egészen világos, hogy ez egy németből készített fordítás, ha egyelőre a forrásszöveg nem is áll a rendelkezésünkre. És így persze az is világos lett, hogy a szöveg miért maradt kiadatlan: Döbrentei pontosan tudta, hogy ez még nem az a magyar szöveg, amivel érdemes Dantét a magyar olvasókkal megismertetni. De ugyanúgy, ahogy Ivánkay Vitézt, már Döbrenteit is megérintette az a korszellem, ami Európában ekkor kezd igazán hatni, s amely majd a magyar irodalomba a század közepe után Arany János, Szász Károly és mások révén ér el.

A tanulmánykötetnek számomra éppen ez a legérdekesebb hozadéka: látjuk a pillanatot, amikor már nem az Árkádia szellemisége és a Collegium Germanicum et Hungaricum hazatelepülő papnövédekéi határozzák meg az olasz–magyar kapcsolatok irányát, de még nem érvényesül az európai italománia, hanem jórészt magányos szerzők heroikus (de sikeres) vállalkozásai és az újdonságra nyitott útkeresők vannak a színen. És éppen azért kellett megváltoztatni a konferencia után a kötet címét, mert világos lett, hogy mindez a 18–19. század fordulóján történik, már nem igazán a 18., de még nem is tisztán a 19. században.